

QARAQALPAQ TILINDE «SHAÑARAQ» KONCEPTI

*Arzimova Aziza Saparbayevna, Ájiniyaz atındaǵı Nókis
mámlıketlik instituti doktoranti*

QORAQALPOQ TILIDA «SHAÑARAQ» KONCEPTI

*Arzimova Aziza Saparbaevna, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika institutiv doktoranti*

ПОНЯТИЕ «ШАНАРАК» В КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ

*Арзымова Азиза Сапарбаевна, докторант Нукусского
государственного педагогического института имени
Ажинияза*

THE CONCEPT OF «SHANARAQ» IN THE KARAKALPAK LANGUAGE

*Arzimova Aziza Saparbaevna, doctoral student of the Nukus
State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Annotatsiya: Bul maqalada shańaraq konseptiniń qaraqalpaq xalqınıń mádeniyatında, milliy qádiriyati, ruwxıı turmısındaǵı áhmiyeti hám kórkem shıǵarmalarda qollanılıwi, sonıń menen bir qatarda shańaraq atamasınıń bir neshe mánilerde qollanılıw ózgeshelikleri kórılıp shıǵıldı. Maqala házirgi qaraqalpaq ádebiy tiliniń rawajlanıwında hám qaraúyshilik atamalarınıń úyreniliwinde úlken áhmiyetke iye.

Gilt sózler: shańaraq, qara úy, úy, atama, úrp-ádet, mádeniyat, túsinik.

Abstract: This article examines the concept of shanarak in the culture of the Karakalpak people, its significance within national values, spiritual life, and its usage in literary works. Additionally, the study analyzes the semantic nuances and various meanings of the term shanarak. The article is of great importance for the study and development of the modern Karakalpak literary language, as well as for research into terminology related to traditional dwellings.

Keywords: shanarak, kara-uy (traditional dwelling), house, term, customs, culture, meaning.

Аннотация: В данной статье рассмотрена концепция «шаңарак» в культуре каракалпакского народа, её значение в национальных ценностях, духовной жизни, а также использование этого понятия в художественной литературе. Кроме того, проанализированы особенности употребления термина шаңарак в различных значениях. Статья имеет большое значение для изучения и развития современного каракалпакского литературного языка, а также в исследовании терминов, связанных с традиционным жилищем.

Ключевые слова: шаңарак, кара-уй, (традиционное жилище), дом, термин, обычаи, культура, значение.

<https://orcid.org/0009-0002-6491-0364>

e-mail:
azizaarzimova286@gmail.com

KIRISIW. Qaraqalpaq xalqı erteden diyqanshılıq, sharwashılıq hám ónermentshilik penen kún kórgen. Kóshpeli hám yarım kóshpeli xalıqtıń kún kóris, jasaw shárayatına say keletuǵın jasaw ushın qara úyler tiykarǵı xızmet atqarǵan.

Qaraqalpaqlarda usı waqıtqa deyin qara úy basqa xalıqlarda bolǵanı siyaqlı tek ǵana jańa turmıs baslaǵanlardıń jasaw mákanı emes, bálkım kóplegen salt-dástúrlar, bayramlar, úrp-ádetler mákanı bolǵan. Qaraqalpaqlarda iri múlk iyeleri, baylar perzentleri shańaraqlı bolǵannan soń, jańa úy (otaw) qurǵan. Jaslarǵa appaq úy siylıq etilip, ata-anaları, babaları birgelikte baxıtlı turmıs tilep, keyininen jańa turmıs qurǵan erli-zayıplılar qara úyde jańa turmıs baslaǵan. Kóbinese, úydiń ágash bólimlerin kúyewi (er) úyge alıp kelgen, kelin bolsa óz gezeginde úy ushın zárür bolǵan shúberek túrlerin «qalıń mal» retinde alıp kelgen. (Jańa turmıs qurǵan kelinge atanasi tárepinen beriletuǵın siyliqtı ańlatadı).

ÁDEBIYATLAR ANALIZI HÁM METODLAR.

Qaraúydiń ishi hám sırtı hár qıylı naǵıs salıp toqılǵan zatlар menen bezetiledi. Bunday bezew ushın qollanılatuǵın kestelengen zatlarga aq basqur, qızıl basqur, aq qur, qızıl qur, dizbe, esikqas, shiyqur, beldew, beljip kiredi. Keregelerge zat salıp qoyiw ushın kergi ildirilip qoyıladı. Burıngı waqıtları qaraqalpaq qızları 7-8 jaslarından baslap uzatılǵanǵa shekem úyge kerekli zatlardı óz qolları menen toqıǵan. Buǵan misal retinde G.Esemuratovaniń «Kempir apamníń romanı»nda biliyinsha kórsetiledi: *Hár kúni tańníń atıwi kúnníń*

batiwi qozaqta otıraman. Belim zar qaqsayıdı. Doslarım kómekke keledi. Tezletip atırmam. Tez pitiwine asiǵaman. Kók kóylegim tayın. Onı 8-9 jasımnan-aq, kesteley baslap edim. Anam paqır kún-tún qasımda otırıp úyretti.

Qara úy tiykarınan úsh bólimnen ibarat boladı: birinshi – kerege, ekinshi – shańaraq, úshinshisi – uwıq. Usı bóleklerdi soǵıw arqalı qara úy boy tikleydi. Qabıǵı qırshılıp keptirilgen aǵashtı kórinisine, kólemine qarap ayırıp taqlaydı, juwanınan shańaraq, jińishke uzınlawınan uwıq penen kerege isleydi. Usı aǵashlardı belgili waqıt suwǵa salıp qoyıp, arnawlı pechtiń morısına qoyadı. Qara úydiń tóbesi – **shańaraq** nayza tárizli ilgishler menen biriktirilgen eki sheńberden ibarat. Shańaraq óziniń salmaǵı menen qara úydiń súyeklerin uslap turadı, jariq túsiwshi tereze xızmetin atqaradı, al erte zamanlarda, adamlar qısta da qara úyde jasaǵan gezlerinde, ol tútin shıǵıp ketetuǵın sańlaq xızmetin de atqarǵan, sonlıqtan oshaq úydiń dál ortasına qurılǵan.

NÁTIYJELER HÁM DODALAW.

Qaraqalpaq tilinde shańaraq sózi birneshe mánilerde jumsaladı. Shańaraq – 1.Qara úydiń uwıqların biriktirip uslap turatuǵın toǵınnan islengań dóngelek sheńber; 2. Awıs. Xojalıq, úy, semiya[1:506]. Misalı: *Shańaraqtan* basqa jerden heshqänday samal kiretuǵın emes. (T.Qayipbergenov). Bul misalda kórinip turǵanınday, shańaraq qara úydiń uwıqların tutastırıp turiwshi, joqarǵı bólegi.

«Shańaraq» sózi ayırım kórkem shıǵarmalarda fonetikalıq ózgeshelikler menen «shańıraq» túrinden de jumsaladı. Samal úrgen soń jan-jaqqa shalqıp jańgan ottıń shala qozlı kúli **shańıraqtuń** ortasında aspanǵa atıladı (K.Sultanov).

Ata-babalarımız mákán etken bul qara úyler xalıqtıń kún kórisinen, jasaw tárizinen, sociallıq jaǵdayınan da derek beredi. Hátteki ol úyde bir kún awqat asılıp, qazanı qaynap turatuǵınlıǵın shańaraǵınan sırtqa tarap turǵan qazannan shıqqan puwinan da biliwge boladı. Jetimler awqat asılıǵan úydi **shańıraqınan** sezedi (K.Sultanov). «Shóp awızshı» degeni, - **shańıraqınan** tútin shıqqan úydi qaldırmay salǵırt jıynaytuǵın edi (K.Sultanov). Hár

1.Qara úydiń uwıqların biriktirip uslap turatuǵın toǵınnan islengań dóngelek sheńber.
2. Awıs. Xojalıq, úy, semiya.

3.«qara shańaraq»

Shańaraq

kúni úyinde awqat asılıp, qazanı qaynap turǵan shańaraqlardıń jasaw tárizi, sociallıq jaǵdayı jaqsı ekenin, kúnlik etip jewge azaqları bar ekenligin ańlatadı.

Jarlı bolsań, *shańıraqıńnan* tútin shıǵar ma! (K.Sultanov). Kún kórisci tómen, jasaw jaǵdayı jarlı xalıq qatlamınıń da shańaraǵınan tútin shıqpaydı. Demek, *shańaraq* xalıqtıń sociallıq turmısın kórsetiwshi, belgilep beriwshi simvol xızmetin de atqarǵan.

Shańaraq ataması xojalıq, úy, mákán otbası mánilerinde de jumsaladı. Shańaraq bul – hárbi xalıqtıń, millettiń, milliy qádiriyatlardı saqlawshı hám rawajlanıwın támiyinlewshi ruwxiy hám fizikalıq bárkámal áwladtı dýnyaǵa keltirip, tárbiyalawshı muqaddes mákán. Shańaraq biz tuwılıp ósken, kamalǵa kelgen, ómirlik tájiriybelerdi toplawshı, ata-baba, anamız, tuwısqanlarımız jámlesken mákán. Olardıń tárbiyası, ómirlik tájiriybeleri, aqlı-násıyatları, jazılmaǵan nızam-qaǵıydaları beriletugın oray. Demek, shańaraq hár tárepleme jetik, muqaddes, teńi joq túsinik ekeni belgili.

Shańaraq ataması xalıq tilinde, kórkem shıǵarmalarda xojalıq, úy, mákán mánilerde de jumsalatuǵınlıǵın tómendegi kórkem shıǵarmalardan keltirilgen misallarda kórip shıqsaq boladı.

Usı bir atawdı tabiyat aziz *shańaraqlarǵa* sıyıǵa berip ketkendey, girdikarlı úylerdiń kóshine ere almay taysalıp shıqqan xojalıqlar atawǵa qos basıp, gási baliq awlasa, gási mergenshilik etedi. (K.Sultanov). Bul úy – Erjanniń *shańaraǵı*. Otawdıń qazası kúnde maylansa, shıptalı *shańıraqlar* asım balıqqa zariw boldı (K.Sultanov).

Joqarıdaǵı misallardan kórinip turǵanınday «shańaraq» ataması xojalıq, úy, tuwılıp ósken mákán, tárbiya oshaǵı esaplanǵan oray mánisinde qollanılǵan.

Shańaraq sózi ayırm kórkem shıǵarmalarda «*qara shańaraq*», «*qara shańıraq*» túrinde de ushırasadi. Sarıǵúl Bahadirovaniń miynetinde bul atamaǵa bílay túsinik berilgen: Qara shańıraq dep olar atadan balaǵa násıl bolıp ótip kiyaırǵan úydi

ataǵan. Nege «*qara shańıraq*», nege «*qara*» sózin paydalangan? Qara áyyemgi türkiy xalıqlarında reńdi emes, al birinshi úlken, tereń degen mazmundı beredi. Oǵuzxanniń tunǵısh ulı Qara xan, onı basqa ullanıra xan etip belgileydi, basqaları usı Qara xanǵa baǵınıń deydi. Qara mal sózindegı qara maldıń úlkenligin belgileydi. Qara teńiz teńizdiń tereńligin jáne úlkenligin kórsetedı. Qara alaman kópliki bildiredi. Jer úlken bolǵanı ushin qara jer deydi, jerdiń reńi qara bolǵanı ushin emes, bul jerde de qara shańıraq, shańıraq qara bolǵanı ushin emes, al sol úydiń ata-babasınan kiyatırǵan bas shańıraqı degen maǵanızı beredi. [2:65].

Demek, «*qara shańaraq*» sózinde qollanılǵan qara sózi tiykarınan reń mánisinde emes, úlken, bas, tiykarǵı mánilerde jumsalǵan. «*Qara shańaraq*» ata-babasınan qalǵan miyras mánisın ańlatıp keledi. Qaraqalpaq xalqında kóphsilik jaǵdaylarda atasınan, ákesinen miyras retinde úydiń kishi perzentine qaldırılaǵı hám ol úy úlken úy, bas úy esaplanadı. Mıslı: Solay etip, buringı bir dürkin, teń hallı awıl eki dükinge bólinip, aq otaw menen *qara shańıraqqa* ayrılp shıǵa keldi (K.Sultanov).

JUWMAQ. Juwmaqlap aytqanda, shańaraq ataması qaraqalpaq xalqı ushin jasaw ornı, ónip-ósken mákáni, milliy mádeniyatın, qádiriyatın, milliyligin sáwlelendiriewshi, ata-babalardıń áwladlarına miyras etip qaldırıǵan mákáni. Sonıń menen bir qatarda qara úydiń shańaraǵına únles, úydiń bas bólegi, qara úydi jámlestirip bir pútinlikte uslap turiwshı bólegi.

PAYDALANILĞAN ÁDEBIYATLAR:

1. Қарақалпақ тилиниң түсіндірмे сөзлиги. 4-том. – Нөкис: Қарақалпақстан баспасы, 1992ж. – 636 б.
2. Баҳадирова С. Қарақалпақ қандай ҳалық. – Ташкент, Наўрыз баспасы, 2017 ж. - 256 б.
3. Султанов К. Әжинияз романы. Нөкис, - Билим, 2018 ж. -336 б.
4. Есемуратова Г. Кемпир апамның романы. – Нөкис: Jeti ıqlım, 2022 ж. -136 б.
5. <http://vk.com>
6. <http://Karakalpakstan.travel>